

Замість дослідження

Костянтин Москалець

Тамара Гундорова. Про Явлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. — Львів: Літопис, 1997.

Книжка доктора філологічних наук Тамари Гундорової торкається деяких важливих проблем, досі замовчуваних вітчизняним літературознавством. Насамперед це намагання по-новому розглянути зародження й побутування модерністського дискурсу в контексті українського літературного процесу на межі XIX–XX сторіч. Дослідниця прагне застосувати різноманітний інструментарій сучасних теорій, зокрема постструктуралістську деконструкцію, постмодерний синтез психоаналізу, феноменології і семіотики тексту, для інтерпретації текстів і дискурсів як окремих авторів, які, на її думку, були предтечами українського модернізму (Іван Франко, Володимир Винниченко, Леся Українка та інші), так і цілих угруповань літераторів, об'єднаних ненародницькими деклараціями («Молода муза», «Українська хата»), зосереджуючи увагу головню на періоді неспівного зародження і кволого розвитку «протомодерну» (1890–1910-ті) в складних умовах подвійного гніту: панівного в усіх сферах народницького дискурсу та неорганічно засвоєних європейських впливів.

Праця складається з чотирьох основних частин, написаних відповідно у культурологічному, естетичному, семіотичному й риторичному «ключах». Одним із методологічних засновків авторки є спроба трансформувати поширену формулу «європоцентристського» модернізму з його сформованим каноном мов, авторів, проблем, стилів і створити плюралістичну постмодерну модель, для якої є істотними локальні та маргінальні явища культур. У статті «Модернізм поза каноном», яка відкриває книжку, Тамара Гундорова фіксує основні моменти переакцентуації інтересів у проблематиці західного і слов'янського літературознавств останніх двадцяти років, перехід від «модернізму» до «модернізмів» і перенесення уваги з переважних детермінант значення на периферійні смислові позиції. Водночас авторка не без співчуття цитує аргентинського дослідника Е. Дас-селла, згідно з тезою якого постмодерній кризис просвітницького раціоналізму (яка, власне, й породжує феномен згаданої переакцентуації) треба протиставити «трансмодерність», тобто «корпоративну солідарність». «Імовірно, — пише Гундорова, — що з перспективи трансмодерності можна говорити і про «легалізовану солідарність» «України» і «Європи», себто про зняття проголошеної українським модернізмом опозиції». Відтак, авторка «першого серйозного академічного дослідження українського модернізму з позиції

«трансмодерності»» (як інформує нас рекламний витяг з ухвали журі премії імені Ковалевих (США) на обкладинці книжки), збирається знімати опозицію, якої, проте, український модернізм не проголошував: опозиція існувала якраз між «модерним українським досвідом» і аж надто «сильними традиціями» позитивістично налаштованого народ-

лася згодом не менш болючими травмами й розчаруваннями, ніж погроми, влаштовувані Сергієм Єфремовим та Ко, зате багато хто вилікувався від суто романтичних спотворень зору, а заразом і від ідолопоклонства. Натомість авторку «Про Явлення Слова» історична недиференційованість і характерна аберація переслідують від початку до кінця, про що непрямо свідчить уже передмова: «Початок XX ст., який мене особливо цікавив, **якось непомітно** (тут і далі підкреслення мої. — К.М.)

Тамара Гундорова

ництва — саме воно уособлювало «просвітницьку раціоналістичну модель», будуючи її, певна річ, на одному з історичних періодів у житті «загальноєвропейської» свідомості, яка, своєю чергою, не зводиться до одного (або навіть двох) типів. Позитивістичний світогляд в опозиції «Україна—Європа» транслювала якраз Україна Франка, Грушевського та Нечуя-Левицького, а не Європа Бодлера та Малларме, яка для протомодерністів була — за незначними винятками — не стільки географічною і соціальною реальністю, сучасністю, до якої можна потрапити поїздом, відпочити на Рив'єрі й повернутися додому, скільки культурницьким міфом, чимось на кшталт країни гіпербореїців для старожитніх греків. Нема сумніву, така «локалізація» Європи оберну-

накладався на час сьогоденний, на кінець XX ст.». Подібні накладки, тим більше, коли вони стаються «непомітно» для обсерватора-інтерпретатора, криють у собі поважні загрози для правдоподібності дослідження і починають виявлятися при верифікації окремих тверджень і робочих термінів.

Так, скажімо, не поталанило поняттю «дискурсії», винесеному в заголовок рецензованої праці, одному з центральних робочих термінів Гундорової, потрактованому дещо спрощено (як свідчить хоча б утотоження «мовомислення» І. Костецького з «дискурсією» М.Фуко) й окресленому зокрема обтягою цитатою з передмови до «Слів і речей» російської дослідниці Н.С.Автомоної (не Автомоної, як вказано у бібліографії; до речі, іменний покажчик, як

на наукове видання, складений недбало, деяких згадуваних у примітках авторів — як от О. Ільницького або О. Бартко, с. 103-104, — там нема, зате чомусь є І. Андрусак; натомість ви не знайдете Хвильового на с.70, ані Гайдеррепа на с.189, куди з невідомих причин покажчик відсилає). Характерною прикметою нерозуміння думки Фуко є якраз те, що Гундорова редукує в Автомоної: «Дискурсія — це (...) область **умов** можливості мови й пізнання»; область, можливо, недосяжна, де онтологія і семантика збігаються; слід одразу ж зазначити, що мова — це ще не семантика, так само, як мислення — це не онтологія, тому неологізм Костецького вказує на інший феномен, аніж той, про який ідеться у Фуко.

Сумнівною є і та операція, яку дослідниця проробляє з «духовною ситуацією сучасності» К. Ясперса. У Ясперса йдеться про **побудову** духовної ситуації сучасності, мета якої — «не замкнений образ створеної картини буття» (с.305 видання, на яке посилається Гундорова). Авторка ж, рецитуючи німецького філософа, говорить своєю чергою про «замкнений образ історії», ніби не чуючи принципової різниці між словами «буття» та «історія». Окрім того, в Ясперса цей фрагмент стосується його філософської стратегії у даному, конкретному творі («Духовна ситуація сучасності», 1931); тимчасом дослідниця похапливо й без жодних прояснень свого наміру (якщо не вважати за обгрунтування легковажне «можна»: «Український естетичний модерн початку XX ст. можна розглядати історично, а можна — екзистенціально, в категоріях «духовної ситуації сучасності»») користується ексклюзивним Ясперсовим терміном як продуманою (на жаль, не Гундоровою) й усталеною категорією; за цим користуванням проглядає певна претензійність і, в ґрунті речі, наївна позиція.

Тому годі збагнути й подальшу констатацію: «Модерністська естетична самосвідомість в українській літературі, сприйнята в межах духовної ситуації, засвідчує чимало опозицій і ототожнень». У межах **якої** духовної ситуації? В межах Ясперсової праці, яка жодним чином не торкається українського і літературного контексту початку XX сторіччя? Хіба духовна ситуація — це щось одне й те саме, субстанційне, дане на всі віки? Для того, хто відважиться дочитати твір пані Гундорової до кінця, краще зразу ж відмовитися від таких запитань: кожна наступна сторінка продукуватиме їх у майже необмеженій кількості. Як може «поняття істини» (на щастя, здеконструйоване постмодерністськими/постструктуралістськими методами аналізу) приписувати існування стилю? Що є істина? Де саме в модерніста Т.С.Еліота «поняття істини» застосовується як припис? І чим, у такому разі, відрізняється від цієї зловісної авторитарної «істини» «концепція постмодерності, яка **задає** нову парадигму мислення»? Хто він, цей гіпостазований Постмодернізм, який «переосмислює», «обіцяє», «дає змогу осмислити», «дек-

ВОЛИНЬ

Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис

Заснований на початку 1991 року Анатолієм Якуб'юком як перший в Україні приватний журнал, кварталник «Волинь» поновився 1995 року як щорічник. Його основна тематика — історія та культура краю, постаті видатних земляків, літературно-мистецьке сьогодення Волині. Серед авторів часопису — відомі українські письменники Валерій Шевчук та Анатолій Дімаров, історики Ярослав Ісаєвич, Микола Котляр та Юрій Шаповал, мистецтвознавець Олег Сидор, культуролог Степан Наливайко. Серед найпомітніших публікацій «Волині» — спогади генерала УПА Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави» (ч. 1, 2), маловідома воєнна публіцистика Уласа Самчука (ч. 3), ґрунтовне дослідження Анатолія Свідзинського «Це складне національне питання» (ч. 2, 3).

«Ми повертаємо сьогодні собі й нашим людям притлумлене, замулене, насильно гублене почуття національної гідності й честі, почуття громадянського обов'язку, високої відповідальності за майбутнє наших дітей і внуків — і роль «Волині» в цьому індивідуальному відродженні людини неоціненна».

Микола Жулинський

263025 Луцьк, вул. Лесі Українки, 42/3
тел. (033-22) 244-18

ларує себе толерантним», «дозволяє розглядати», «відкриває», «не прагне», — і все це Він витворює не на одній тільки 55 сторінці? Чи це, бува, не «знову Батько» (Шевченко-Ленін-Сталін...)? «Ні, це не Він», — запевняє дослідниця, але після процедур, що їх вона «задає» текстами Гайдеггера, Фуко, Ясперса, їй важко повірити. Втім, авторка й не потребує нашої довіри ані інших старомодних речей; категоричний тон «Про Явлення Слова», відсутність будь-яких питань, не кажучи вже про нерозв'язні, свідчать про те, що для неї вже все сталося; питати й сумніватися можна було колись, за архаїчного модернізму; а тепер від читача вимагається одне: слухати/читати і — слухатися.

Неабияке зачудування викликає одна з найкричущіших «накладок» авторки, а саме: зараховування загальноновизнаного антимодерніста Франка до новоствореного нею канону модерністів. Певна річ, Франко — постать неоднозначна, але звинувачувати в «естетико-філософському синтезі» незграбне мавпування декадентського дискурсу, який для Франка був різновидом сказу (точніше, віспи) і вбачати у відверто пародійних рядках:

Тюрмою б весь зробився світ

І в лоні мамі гиб би плід, —

«зіткнення спопеляючого мефістофелівського «страшного прокльону» і фаустівської прив'язаності до життя» — це вже не «накладки», а радше прикра відсутність слуху і смаку. Що за монстр — Франко, який п'яніє над творами Шопенгауера або, наслуховавшись Ф.І. Щербатського, медитує над дзенськими коанами, досягає саторі, стає бодхісатвою, — бо він, бачте, «використовує окремі поняття буддизму» (до речі, М. Зеров, якого дослідниця згадує лише раз і то побіжно, серед «інших», — зауважував, посилаючись на реферат О.Ю.Гермайзе, що «культ «нірвани» у Франка, хоч і який індійський цей термін «нірвана», — нічого спільного не має з індійською мудрістю»). І хоча зауважені дослідницею аспекти літературності як форми модерного поетичного гнозису викликають інтерес, та все ж в ідентифікації реканонізованого автора вирішальною стає цілісність постави включно з її екзистенційною (інтер) персональною інтенціональністю.

Загалом синтетизм, сповідуваний дослідницею як творчий принцип, не може не викликати спротиву, оскільки він створює просто-таки первісно-магічну атмосферу взаємопов'язаності, participation mystique, де найрізномірніші за своїми інтенціями автори (часто й один автор, як, скажімо, Гнат Хоткевич, діаметрально протилежний у своїх ранніх і пізніх творах, настановах тощо), тексти, теорії об'єднуються в могутньому хорі, суголосний спів якого під диригуванням дослідниці повинен служити одній-єдиній меті: підтверджувати тезу, що інтерпретація українського модернізму початку ХХ століття «дає змогу побачити останній в контексті європейської культури не обділеним, неповним, а диференційованим, динамічним і значущим процесом. Українська

література початку ХХ ст. у цьому русі постає не «літературою доби європейського модерну», а самим модерном».

Прикрим видається не стільки факт обстоювання сумнівної тези (цього якраз Гундорова не боїться, завбачливо цитуючи Б.Гройса: «Помилки в адресації — підстава підтримання і продовження життя. Повідомлення, яке зрозуміле, так само смертельне, як і правильно запущена ракета, яка потрапила в ціль»), скільки несумлінність цього обстоювання, нехтування правилами мовної гри, які вона сама ж і встановлює. Як, приміром, узгодити між собою дві констатації безстрашної авторки, в одній із яких вона приписує модернізмові створення канонів і парадигми, що опираються «тільки на досвід «державних» націй», а в наступній визнає властиву модернізмові синхронізацію й синтез таких явищ, як злочасний буддизм та «різні філософсько-естетичні системи»?

Захоплення Е. Павида та Т. С.Еліота провансальською поезією, — середньовічною, між іншим, а не просвітницькою (от хоча б і Вольтером), як можна було очікувати від запеклих раціоналістів та онтологічних імперіалістів, — відкриття забутих, отже, маргінальних метафізичних поетів ХVII століття, Еліотів «буддизм», пієтет Павида й інших імажистів перед далекосхідною поезією тощо є загальновідомими фактами, що аж ніяк не узгоджуються з нічим не аргументованим «баченням» Гундорової; на те щоб узгоджувати, а насамперед розрізняти, треба, звичайно, самостійного інтелектуального зусилля, а не безкритичного приставання на готові «задані» гадки, хоч би якими вони були поширеними. За всієї начитаності (яка, втім, не перешкоджає наполегливо писати «філософія «життя»» або вживати кальки на зразок «повістувальний метод», дослідниця позбавлена критичного й історичного чуття щодо рясно цитованих текстів, що, своєю чергою, призводить до наївного гіпостазування як окремих понять, так і всього постмодерністського дискурсу, хоч як би кортіло авторці уподібнитися до «ненаївного» й іронічного Умберто Еко; до речі, «Про Явлення Слова» — нестерпно занудна і штивна книжка, позбавлена бодай крихітного натяку на ту іронію, яка неодноразово називається, але ніколи не озивається в тексті. Всі ті психоаналітичні, феноменологічні, екзистенціалістські і т.ін. конотації, якими пані Гундорова щедро обтяжує безневинні макабрески Пачовського і Вороного («непомітно накладає» — в її термінах), патетичне питання про «потенційний сенс буття», яке являється Гундоровій («за Гайдеггером?!») під час тлумачення «Кассандри» Лесі Українки, при перших підступах до прочитання її тексту заронюють у серце дику підозру, що ерудована авторка важить ще й на суто гадамерівські стратегії тлумачення, коли «забобони», досвід і сучасна інтерпретаторів культурно-історична ситуація, які формують горизонт реценції, не повинні редукуватися задля «чистої» емпатичної реконст-

рукції досвіду автора або його «задуму», а навпаки, сам цей досвід іншого має пережитися інтерпретатором, відтворитися тут-і-тепер.

На жаль, дослідниця не заходить аж так далеко, ба більше – на випадок таких підозр має свою улюблену «єдину зброю» – посилення; цього разу на Крісту Раткліф (між іншим, чому Гундорова з її виразними, чи не єдино виразними в її тексті феміністичними симпатіями щоразу вживає «гендерний» у його граматичному значенні «родовий» і жодного разу – «статевий»?). Отож авторка «Про Явлення Слова» не заходить аж надто далеко, її зазіхання скромніші, – сказати б, «шлейєрмахерівські»: «Ми дістаємо нагоду „проходити“ через текст до суб'єктивних смислів, які породжують його, і передусім до того, як у тексті і через текст символізує, закріплює себе „кінчна“ людська індивідуальність».

Цю «нагоду» забезпечує невідомо й неохайно виписаний «дискурсивний аналіз кореляції думки і слова», тобто дискурсивний аналіз дискурсу (ось, до речі, один із прикладів мовної неохайності – як наслідок імперативного «можна!» – завдяки якому й без того нажаханий читач досвідчується, що Джойс, знаєте, був жінкою: «Загалом, як писала В.Вулф, чоловіки шоковані, коли жінка говорить, що вона відчуває (так, як робив це, приміром, Джойс)». Повертаючись до «суб'єктивних» смислів, до яких збирається «проходити» Гундорова, треба зауважити, що їх просто не існує – «суб'єктивних», «об'єктивних» тощо, – існує те, що автор вважає смислом завдяки своєму часові й мові або, точніше, те, що час і мова «вважають» в опанованому ними авторі; і зустріч інтерпретатора відбувається (якщо вона, звичайно, відбувається) не з міфічною, та ще й романтичною «індивідуальністю», а з історичністю у її здійсненні.

Про те, чого, кого й чому не згадує Тамара Гундорова, можна писати окрему розвідку. Приміром, «доречно» згадуючи Євгена Пашковського, Юрія Андруховича й «Нову дегенерацію» тощо, вона геть чисто забуває про існування Миколи Зерова та «неокласиків». Чи не тому, що саме їхнє існування руйнує накинута невірогідну схему дослідниці; чи не тому, що для європейців Зерова, Филиповича, Рильського, Драй-Хмари, В.Петрова Європа не була «імперським центром», ані самі вони не були й не почувалися маргіналами; Європа була їхнім життєвим світом, цікавим і різноманітним, кожен із них був сповна присутнім у ній, кожен був компетентним і добросовісним poeta doctus – тобто, таким самим «онтологічним» імперіалістом, як і Еліот або Джойс, що полюбляв шокувати чоловіків своїми висловлюваннями. Але в першу чергу якраз «неокласики» були насправді модерними, тоді як М. Філянський або Г. Чупринка (чії поезії для пані Гундорової «на цьому етапі ... значили не менше, ніж філософсько-психологічна, смислова лірика...») видавалися їм курйозом, «простацьких душ запізненою покрасою», а «екзистенційна самодос-

татність» – нещастям «повірити в свою роль новатора і проповідника „Краси“» (М.Зеров).

Замовчування невідомі для авторки «Про Явлення Слова» фактів асоціюється, на жаль, з ідеологічним дискурсом радянського «літературознавства». Тільки тепер, замість усепопереможного марксистсько-ленінського вчення, авторку рецензованої книжки надихає й спрямовує ідеологія постмодерну (або радше те невхопне явище, яке вдає її з себе на сторінках «Про Явлення Слова», – бо ж «правдивий» постмодернізм далекий від єдино прийнятного тлумачення або гіпостазування, фетишизації та ідеологізації окремих понять і концепцій, про що пані Гундорова начебто й сама добре знає). Оцей незужитий попередній етос і небажання помічати дієво-історичні факти чи, тим більше, рахуватися з ними, спричинюють глибоко заховане роздвоєння й непевність у собі, про що опосередковано свідчать заголовки: «Замість вступу»... «Замість висновків»... «Замість дослідження» – можемо резюмувати, змуджено пробравшись украї захарашеними, безвідносними до суті предмету (дискурсу раннього українського модернізму) «суміжними коридорами», підсобками й складами, всіма тими loci communes, що для якого-небудь українського Курціуса ХХІ століття стануть повчальним каталогом у дослідженні історії постколоніальної топіки. Ця непевність у собі обертається й проявляється в тексті безапеляційністю тону окремих узагальнень, більше схожих на штивні, імперативні вердикти, ніж відкриті інтерпретації, та засадовою монологічністю, яка навіть коли відкривається до чужих діалогів, усе одно тяжіє до замикання їх у собі, до асиміляції й тоталітету чи, перефразовуючи того ж таки Ясперса, до замкненого образу створеної картини буття.

Все це закінчується тим, чого, мабуть, найменше сподівалася авторка: її текст випадає з постмодерного дискурсу, він розпадається, відповідаючи на запитання, яких ніхто не ставив, точніше, покваліфіковано трактуючи як відповідь те, що тільки-но почало усвідомлювати себе запитанням (звідси й помилкова локалізація в 1890-х – 1910-х роках процесу, який із багатьма застереженнями можна віднести до середини 20-х – початку 30-х років ХХ століття). Монотонний облік невикористаних можливостей і несправджених обіцянок уподібнюється радше до ревію російських і англійських перекладів Барта, Гайдеггера, Лакана і Левінаса, й аж ніяк не є смислонаповненою й смисловою реальністю історичності, що нею є кожна справжня інтерпретація. Тимчасом тільки така герменевтична подія дає змогу «звернути увагу на явища перехідні, нестабільні» (перехідним і нестабільним є кожне явище), і не лише перелічити їх, а й зрозуміти. І тоді гібридне «поєднання форм утилітарних і власне літературних, модерних і типово романтичних» в українській літературі початку ХХ століття постає не відбитком туманної «різно-

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

Щомісячний культурно-освітній
та літературно-мистецький ілюстрований журнал
Індекс 74446

Чи не «найстаріший» з досі існуючих українських журналів за час свого існування неодноразово змінював назву й образ.

Остання і найпринциповіша зміна – з «Соціалістичної культури»

на «Українську культуру» – ознаменувала рішучий поворот від ідеологічної нормативності до намагання передати найширший спектр вітчизняної культури.

Культура політична – і культура побуту, історичні розвідки – і портрети сучасних діячів, нариси з народної обрядовості – і репродукції авангардних полотен – усе це «Українська культура» кінця двадцятого сторіччя.

У №1 за цей рік особливий резонанс викликали розмова з письменником Валерієм Шевчуком щодо болючих питань національної історії; стаття Сергія Гальченка до 100-річчя від дня народження Володимира Сосюри; «несвяткові роздуми» Дмитра Стуса до посмертного ювілею його батька, Василя Стуса; проблемні статті Дмитра Горбачова «Переіменувати переіменоване, або Повернення імені» та Софії Грици «Очима етномузиколога (Роздуми з приводу VII-го Київ-Музик-Фесту)», а також тема майбутніх парламентських виборів в Україні, яка знайшла продовження і в №2, зокрема в пристрасному виступі Юрія Ілленка «Після нокдаунів я піднімався знову».

У лютовому числі привертають увагу також інтерв'ю з режисером Едуардом Митницьким та кінооператором Віленом Калютою; розповідь про видатного українського співака сучасності Володимира Гришка; докладна праця К.Черемського «Кобзарство у визвольних змаганнях 1917–1921 рр.», як і популярний історичний нарис Л.Кудрявцева «Останній отаман коша» (про Антона Головатого).

Видання багато ілюстроване, насичене цікавою інформацією з різних сфер культурного життя, відкрите для дискусії й діалогу з читачами.

252047 Київ-47, пр.Перемоги, 50
тел/факс: (044) 441-88-29

рідності нової дискурсивної практики», а плодом перверсійного зв'язку між садистським «народницьким» і мазохістським «постмодерним» дискурсами, не як повновартісний завершений «власне модерністський» проект, яким його «бачить» дослід-

ниця, побоюючись або просто не вмівши називати речі своїми іменами, а – як низка нездійснених «добрих намірів», як вияв страху «слабшої» модерності перед «сильнішим» народництвом; і тоді стане зрозумілим, що нездійснені наміри й неподолан-

ний страх не зникають безслідно й не залишаються у «своєму» часі, а транслюються недокультурою до сьогодення. «...Я бачила, що воно (минуле – **К.М.**) вдалося», – не без пафосу заявляє Т. Гундорова у передмові; але пафос і візії – сум-

нівний теоретичний засновок для «серйозного академічного дослідження», позаяк суть справи зовсім не в тому, щоб довести «вдалість» або «невдалість» минулого, а в тому, щоб з'ясувати, яким воно все-таки є насправді. □

Ленін у сутінках

Ульріх Шмід

The Unknown Lenin. From the Secret Archive. Edited by *Richard Pipes* with the assistance of David Brandenberger. Basic translation of Russian documents by Catherine A. Fitzpatrick. New Haven, London: Yale University Press 1996. – 204 p.

Кожен, хто досліджує советську систему, неминуче стикається зі специфічною проблемою: доводиться розглядати не лише історичні факти, а й тексти, якими та система сама себе описує. Міфи, створені кількома генераціями советських вождів, взаємодіють із реальністю в досить-таки складний спосіб. Будь-яка революція прагне впливати на історичний процес і цілеспрямовано змінювати історичні реалії, ставлячи собі за мету створення несуперечливого суспільного організму. З погляду російських марксистів, кінцева історична істина опирається не на факти, а на теорію, отож дозволено в разі потреби приводити реалії у відповідність із теорією за допомогою брутального насильства.

Виявивши неабияку винахідливість у застосуванні цього принципу, советська історіографія цілком логічно обрала Леліна на роль месії для своєї евангелії соціалістичного спасіння. Легкі мазки ретуші не змінюють загального вигляду картини: навіть Горбачов – через тридцять років після Хрущова – причиною фатального краху системи називав згубну діяльність негідника Сталіна, закликаючи повернутися до священних ленінських принципів соціалістичного будівництва. Релігійні ритуали, що підносили ідеї революційного вождя до височин одвічної віри, мали могутню гіпнотичну силу. Тіло людини, яку історія обрала на здійснення цієї епохальної місії, замуміфіковано й скульптурно відтворено в різних, залежно від мети, матеріалах: у бронзі – для столиці, в гіпсі – для сільських шкіл. Протягом сімдесяти років Леліна подавали народам Советського Союзу як ідеал непомильності, що не лишав жодного питання відкритим; ба навіть більше – не дозволяв ставити ніяких запитань. Критичне переосмислення ленінізму стало можливим тільки після розпаду Советської імперії. 1993 року вийшла друком ретельно задокументована біографія Леліна,

що її написав колишній генерал Дмитрій Волкогонов (1928-1995). Він був одним із перших істориків, яких після відповідного указу Єль-

Тих, кому відомі погляди гарвардського історика, фахівця з питань більшовизму Річарда Пайпса, навряд чи здивує те, що висновки

Фото Віктора Марущенка

цина було допущено до раніше засекречених архівних матеріалів. Праця Волкогонова започаткувала радикально новий погляд на постать вождя російської революції. На підставі знайдених документів дослідник зробив висновок, у контексті советського менталітету рівнозначний блюзнірству: більшовицька революція від самого початку несла в собі зародок тоталітаризму, й диктаторський режим Сталіна був лише конкретним втіленням ленінських засад.

Волкогонова він цілком підтримав. Він і раніше оголошував Леліна ініціатором комуністичного терору, а в останній книжці «Невідомий Лелін» наводить нові архівні матеріали, що підтверджують цю його тезу. З багатьох документів Лелін постає як холодний і розважливий, схильний до насильницьких методів політик, нещадний диктатор. Жертвами червоного терору, що його Лелін звелів розпочати у вересні 1918 року, невдовзі стануть десятки тисяч людей. Перемога революції проголошу-

ється найвищою метою. Фігурами на шахівниці великого гравця стають долі не лише окремих людських істот, а навіть цілих міст: у червні 1918 року Лелін наказує доценту спалити Баку в разі загрози захоплення міста силами контрреволюції. До цього не дійшло – але волю вождя висловлено з непомильною ясністю. Через два місяці він пише записку, яка не залишає жодних сумнівів щодо кримінального характеру його методів: «Товариші! Повстання в п'ятьох куркульських районах (поблизу Пензи) має бути нещадно придушене. Цього вимагають найвищі інтереси революції, адже «останній і рішучий бій» із куркулями тепер точиться скрізь. Ми повинні подати приклад.

1. Повісити (повісити неодмінно, і щоб люди бачили) не менш як сотню відомих куркулів, багатіїв, кровопивців.

2. Надрукувати в газетах їхні прізвища.

3. Забрати в них усе збіжжя.

4. Визначити заручників – згідно з учорашньою телеграмою. Зробіть це так, щоб на сотні верст в окрузі люди все бачили, тремтіли, знали, ридали; тоді вони душитимуть і задуть на смерть куркулів-кровопивців».

1905 року Лелін проголошував, що боротьбу з церковниками треба провадити лише методами духовного переконання. 1922 року його погляди змінилися радикально: він сповнений рішучості із невблаганною жорстокістю використати голод 1921-22 років з антиклерикальною метою. В секретному листі до Молотова Лелін пише: «Саме тепер і тільки тепер, коли в тих місцевостях, де лютує голод, бувають випадки людожерства, і сотні, якщо не тисячі, трупів устилають дороги, ми можемо (а отже, й повинні) здійснювати конфіскацію церковних коштовностей із воістину дикую та нещадною енергією, не зупиняючись перед тим, щоб зламати будь-який опір». І окремо наголошує, що невблаганна жорстокість за даних обставин припустима й доцільна: «Що більше представників реакційного духовництва й реакційної буржуазії ми страtimo з цього приводу, то ліпше. Ми повинні дати цим людям добру науку саме тепер, щоб протягом кількох десятиліть їм і на думку не спадало чинити нам опір».